

Shaxnoza JURAYEVA,
Oriental universiteti Ta'lim menejmenti 1-bosqich magistranti
 E-mail: shaxnozajurayeva@gmail.com
 Tel; (93) 728 25 20

Psixologiya fanlari doktori (DSc), dotsent X.U.Abdusamatov taqrizi asosida

FOREIGN EXPERIENCE OF HIGHER EDUCATION SYSTEM MANAGEMENT

Annotation

In the following years, many articles, brochures, manuals on world education were published, seminars, conferences, readings, and meetings dedicated to it were held. This is of great importance for our education today, which is undergoing large-scale reforms. This is a sign of the rapidly growing attention and interest in the establishment of educational activities in our educational system and abroad. This article provides a comparative analysis of the management experience of the higher education system in developed countries.

Key words: Foreign experience, educational system, innovation, management, individual approach, independent education, assessment system.

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ УПРАВЛЕНИЯ СИСТЕМОЙ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация

В последующие годы было опубликовано множество статей, брошюр, пособий по мировому образованию, проведены посвященные ему семинары, конференции, чтения и встречи. Это имеет большое значение для нашего образования сегодня, которое претерпевает масштабные реформы. Это является признаком стремительно растущего внимания и интереса к налаживанию образовательной деятельности в нашей системе образования и за рубежом. В данной статье проводится сравнительный анализ опыта управления системой высшего образования в развитых странах.

Ключевые слова: Зарубежный опыт, система образования, инновации, менеджмент, индивидуальный подход, самостоятельное образование, система оценивания.

OLY TA'LIM TIZIMINI BOSHQARISHNING XORIJ TAJRIBASI

Аннотация

Keyingi yillarda jahon ta'limi bo'yicha ko'pgina maqolalar, broshyuralar, qo'llanmalar chop etildi, unga bag'ishlab seminarlar, anjumanlar, o'qishlar, uchrashuvlar o'tkazildi. Bugungi kunda keng ko'lamdagi islohotlarni o'z boshidan kechirayotgan bizning ta'limimiz uchun bu katta ahamiyatga ega. Bu bizning ta'lim tizimimizda, chet ellarda o'quv-tarbiya ishlarining yo'lga qo'yilishiga e'tibor va qiziqishning tez sur'atlar bilan o'sib borayotganligidan dalolatdir. Mazkur maqolada rivojlangan mamlakatlardagi oliy ta'lim tizimini boshqarish tajribasi qiyosiy tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Xorij tajribasi, ta'lim tizimi, innovatsiyalar, boshqaruv, individual yondashuv, mustaqil ta'lim, baholash sistemasi.

Kirish. Oliy ta'lim tizimlarida jahon ta'lim tizimini o'rganish bilan shug'ullanuvchi muassasalar xam tashkil topmoqda. Jahon ta'limi tizimlaridan bizning mutaxassislarni voqif qilishda BMTning O'zbekistondagi vakolatxonasi, elchixonalar, AQSHning Tinchlik Korpusi mutaxassislari, Germaniya xalqaro rivojlanish fondi, AKSELS markazi, Adenauer jamg'armasi, Fransiya madaniyat markazi, Britaniya Kengashi, Gyote instituti, YUNESKO va YUNISEFning vakolatxonalari va boshqa ko'plab tashkilotlar yaqindan yordam bermoqdalar. Darhaqiqat, rivojlangan xorijiy davlatlarda ta'limning, mamlakat ichki siyosatiga faol ta'sir etadigan ijtimoiy jarayon ekanligi, e'tirof qilingan haqiqatdir. Shu tufayli ham chet mamlakatlarida maktab ehtiyojini iqtisodiy taminlashga ajratilayotgan mablag' miqdori yildan-yilga oshib bormoqda [3].

Bugungi kunda oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini ta'minlashni va nazorat qilishni xorijiy tajribalar asosida oshirish, mazkur mavzu dolzarbligi va bugungi kunda zaruratini ko'rsatadi. Kadrlar raqobatbardoshligini ta'minlash uchun o'qitishni yangi zamonaviy ta'lim texnologiyalarga moslashtirish, zamonaviy metodlarni va tamoyillarni ishlab chiqish hamda amaliyotga joriy etishda xorijiy tajribalar bugungi kunda zarur bo'ladi. Bugungi kunda oliy ta'lim sifatini ta'minlash va modernizatsiyalashtirishda avvalombor, zamonaviy o'quv-metodik ta'minotni shakllantirish masalasi paydo bo'ldi. Shu sababli davlatimiz tomonidan oliy ta'lim oldiga qo'yayotgan masalalarni ijobiy hal etish uchun zamonaviy o'quv-metodik ta'minotni yaratish dolzarb masala bo'lib turibdi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Jahondagi mavjud sifatni baholash tizimini shartli ravishda ikki modelga ajratish mumkin. Birinchi-jamiyat va davlat oldidagi mas'ulligi nuqtai nazaridan attestatsiya, akreditatsiya, inspeksiya orqali OTMni tashqi baholashga asoslangan "fransuz" modeli. Bunday model Skandivaniya mamlakatlarida, Chexiya, Latviya, Estoniya va boshqa mamlakatlarda qo'llaniladi. Oliy ta'lim sifatini baholash tizimining ikkinchi- oliy ta'lim muassasalari akademik hamjamiyatini ichki o'zini-o'zi baholashga asoslangan "ingliz" modeli Buyuk Britaniya, Germaniya va AQShda amal qiladi. Sifatni nazorat qilish va ta'minlashda "ingliz modeli"ni qo'llaydigan Buyuk Britaniya hududida ta'lim sifatini baholash bilan 1997 yilda tashkil etilgan "Oliy ta'lim sifatini baholash Agentligi" (Quality Assurance Agency for Higher Education (QAA) shug'ullanadi. Agentlik notijorat tashkilot maqomiga ega bo'lib, butun Qirollik hududi bo'ylab ta'lim muassasalari sifatini monitoring qilish va tavsiyalar berish ishini amalga oshiradi [5].

Rivojlangan mamlakatlarda pedagogik tadqiqotlarni amalga oshiradigan ko'p sonli ilmiy muassasalar ishlab turibdi. Germaniyada ularning soni 2 mingdan ortiq. Fransiya, AQSh, Yaponiya ta'lim-tarbiya nazariyasi muammolari bilan yo'zlab davlat va xususiy tashkilotlar, universitetlar, pedagogik tadqiqot markazlari shug'ullanmoqdalar. Ular faoliyatini esa xalqaro ta'lim markazlari, masalan, AQShda xalqaro ta'lim instituti muvofiqlashtirib bormoqda. Ko'pchiligining faoliyati o'quv dasturini takomillashtirish va qayta qurishga qaratilgan.

Amerika Qo'shma Shtatlarida oliy ta'lim sifatini boshqarish va baholash tizimi birmuncha rivojlanganligi bilan ajralib turadi. AQShda ta'lim sifatini baholash modeli "ingliz" va "continental" modellarning simbiozi hisoblanadi. Ya'ni, baholash jarayonida ham ichki, ham tashqi monitoringdan foydalaniladi. Bir qator Yevropa mamlakatlarida bo'lgani kabi, AQShda ham ko'plab sifatni baholash agentliklari mavjud bo'lib, ular sohalar bo'yicha bo'lingan. Jumladan, texnika sohasidagi eng yirik

agentlik "Muhandislik va texnologiya bo'yicha akkreditatsiya idorasi" (Accreditation Board for Engineering and Technology (ABET) hisoblanadi [1].

Umuman olganda, AQShda quyidagi kriteriyalarga asosan OTMning sifati baholanadi:

1. Universitetning jipsligi.
2. Maqsadlar, rejalashtirish va samaradorlik.
3. Boshqaruv va ma'muriyat.
4. Ta'lim dasturlari.
5. Professor-o'qituvchilar tarkibi.
6. Axborot olish manbalari (kutubxona, PK).
7. Ta'lim olish uchun sharoitlarning ta'minlanganligi.
8. Binolarning moddiy ta'minoti.
9. Moliyaviy holat [7].

Ko'rinib turibdiki, rivojlangan mamlakatlarda ta'lim sifatini nazorat qilish va baholashda nafaqat davlat balki, har bir OTM manfaatdordir. Chunki, ta'lim sifati yaxshi deb baholanishi muayyan institut yoki universitet uchun ko'proq talabalarning jalb etilishi va ta'lim narxlarining balandroq bo'lishi bilan belgilanadi. Ko'rib chiqilgan tahlillar oliy ta'lim sifatini nazorat qilishda O'zbekiston Respublikasi va xorijiy davlatlari o'rtasida bir qancha o'xshashlik va farqli jihatlar borligini ko'rsatadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Oliy ta'lim muassasasi faoliyatida yuqori natijalarga erishish uchun ta'lim sifatini boshqarish muhimligi yaqqol ko'zga tashlanmoqda. Shuning uchun ham ko'pgina rivojlangan davlatlarda halqaro standartlar ISO 9000:2000, umumiy menejment tamoyillari (TQM), ta'lim sohasida milliy va xalqaro sifat mukofotlari tanlovi hamda xalqaro standartlar asosida ta'lim muassasasining o'z-o'zini doimiy baholab borish tizimi keng qo'llanilmoqda. Ta'lim sohasini murakkab, ko'pqirrali va ko'p omilli ochiq tizim sifatida deb qarash mumkin. Bu tizim faoliyatiga kiruvchi masalalar ko'limi keng bo'lib, ular asosan bilim, malaka, ko'nikma va tajribalarni to'plash va ularni jamiyatga, insonlarga, avlodan-avlodga o'zlash jarayonlarini o'z ichiga oladi. Ta'limning asl sifati qabul qilingan namuna (etalon)ga mos kelishini aniqlashda quyidagi formuladan foydalanish mumkin. Hozirgi zamon ilmiy tadqiqotlarida ta'lim sifati va inson rivoji bitta umumiy tizim sifatida insonni o'zining, ta'lim tizimining, umuman, butun bir jamiyatning asosiy maqsadi va qadriyatlarini sifatida qaralmoqda va baholanmoqda.

Ushbu loyiha ishida ta'lim sifatini an'anaviy va no'an'anaviy tarzda amalga oshirish orqali ta'lim sifatini tizimli boshqarishni takomillashtirish kabi tushunchalar va ularning evolyutsion rivojlanishi haqida fikr yuritilgan.

O'zbekistonda oliy ta'lim tizimini tubdan isloh qilish borasida, oliy ta'lim, ilmfan va ishlab chiqarishning o'zaro integratsiyasini rivojlantirish, ilmiy ishlanmalarni tijoratlashtirish imkoniyatlarini kengaytirish, xalqaro ilmiy hamkorlikni qo'llabquvvatlash borasida bir qancha ishlar amalga oshirilayotganligini va bu borada hukumat tomonidan Oliy va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi sifatini oshirish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar rejasini ishlab chiqilganligini alohida ta'kidlash lozim. Oxirgi o'n yillar bir qator yo'nalishlar bo'yicha iqtisodiy rivojlanishning sezilarli tuzilmaviy siljishlari bilan ifodalanadi. Birinchidan, ushbu davr mobaynida rivojlangan mamlakatlarda industrial iqtisoddan bilimlarga asoslangan, ya'ni yangi bilimlar generatsiyasi va ularni amaliyotda qo'llash iqtisodiy o'sish va rivojlanishga kuchli ta'sir ko'rsatadigan iqtisodga o'tish jarayoni kuzatilmog'da; ikkinchidan, dinamik o'zgarishlar, kooperatsiya, innovatsion faoliyat subyektlari o'zaro integratsion aloqalari bilan mustahkamlangan milliy va mintaqaviy innovatsion tizimlar shakllanmoqda; uchinchidan, ilm talab, yuqori texnologik, innovatsion ishlab chiqarishlar iqtisodiy o'sish va rivojlanishning asosiy omiliga aylanmoqda.

Dunyoda oliy ta'lim muassasalar post-klassik rivojlanishi shakllanishining boshlanish davri o'tgan asrning o'rtalariga to'g'ri keladi. Ushbu davr oliy ta'lim muassasalarining ijtimoiy-iqtisodiy tizimlardagi roli o'zgarishi bilan tavsiflanadi. Eng ahamiyatli post-klassik oliy ta'lim muassasalar shakllanishining va ularga nisbatan jamiyatdagi munosabatlar o'zgarishining dastlabki shart-sharoitlari quyidagilardan iboratdir [4]:

- zamonaviy sivilizatsiyaning texnologik xususiyati;
- jamiyatda tadbirkorlik madaniyatini shakllanishi;
- bilimlarni yaratish jarayonining murakkablashishi;
- talabalar va o'qituvchilar o'rtasida noan'anaviy fikrlashning hamda ta'lim qadriyatlarini tizimining yangi modeli shakllanishi, loyiha faoliyatining rivojlanishi;
- oliy ta'lim muassasalarda innovatsion salohiyatni shakllantiradigan intellektual, ilmiy-tadqiqot, moliyaviy, ishlab chiqarish, texnologik, boshqaruv, axborot, tadbirkorlik va boshqa imkoniyatlarning rivojlanishi [5].

Mamlakatimiz iqtisodchi va pedagog olimlari ilmiy ishlarida bugungi kungi oliy ta'lim muassasalarining milliy innovatsion tizimning asosiy elementi, mintaqaviy innovatsiyalar tashkilotchisi, g'oyalar generatori, fan va ishlab chiqarish o'rtasidagi ularni bog'lovchi asosiy bo'g'in, texnologiyalarni tijoratlashtirish markazi, bilim va texnologiyalar transferi tizimining asosiy elementi, ijtimoiy-iqtisodiy tizimlar o'sishi va rivojlanishining yetakchisi sifatidagi biz uchun nisbatan yangi rollarini o'rganishga yetarlicha ahamiyat berilmagan. Mamlakatimiz jahon ta'lim xizmatlari bozorida o'z o'rnini egallashi yo'lida oliy ta'lim muassasalarining innovatsion tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish borasida bir qancha ilmiy tadqiqotlar o'tkazishni taqozo etadi [3].

Hozirgi davrda ushbu amallar o'z navbatida buyuk kelajakning asosi bo'lgan ta'lim-tarbiya tizimida ham chuqur va maqsadli islohotlarni amalga oshirishni zaruratga aylantirdi. Shuningdek, ta'limni insonparvarlashtirish va ta'lim mazmunining mohiyatini shaxsga yo'naltirilgan yondashuvini maydonga olib chiqdi. Bu yondashuv markazida shaxs turadi. Bunday yondashuv ta'lim mazmunini erkin tanlash imkoniyatini beradi. Shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni amalga oshirish jarayonida shaxsning ta'limiy, ma'naviy, madaniy va hayotiy talablari qondiriladi. Eng muhimi, shaxsga nisbatan insonparvarlik munosabati namoyon bo'ladi, madaniy-ta'limiy sharoitda o'qish individualligi va mustaqil harakat qila olish imkoniyati shakllanadi. Ta'limni texnologiyalashtirish - bu pedagogika fanining yo'nalishi hisoblanib, tadqiqot qiluvchi va qonuniyatlarni ochib beruvchi, ta'lim jarayoniga texnologik yondashuv asosida ta'lim maqsadlariga samarali erishishning optimal yo'llari va vositalaridir.

Bugungi kunda pedagogik jarayon subyektlari uchun qo'yilayotgan talablar ta'lim standartlari va o'quv dasturlarini unifikatsiya va modernizatsiya qilish; pedagogik jarayonni va subyektlar faoliyatini rejalashtirish, tashkil etish va takomillashtirishda pedagogik tizim komponentlarining o'zaro aloqadorligi va bog'liqligi, integrativ tabiati kabi qator o'ziga xos xususiyatlarini inobatga olish; mazkur tizimda innovatsion va hamkorlikdagi faoliyatni rejalashtirish, tashkil etish va takomillashtirish uchun shart-sharoitlar yaratish, ya'ni mazkur jarayonning samaradorligini ta'minlash yo'nalishida maxsus

kurslar, o'quv-seminarlari tashkil etish va o'quv-metodik mahsulotlar bilan ta'minlash; ta'lim muassasasi, oila, mahalla, jamoaviy boshqaruv organlari va jamoatchilik tashkilotlari faoliyatini rivojlantirish, ya'ni hamkorlikdagi boshqaruvni tashkil etish va takomillashtirish kabi qator yo'nalishlar bo'yicha mavjud muammolarni bartaraf etishni nazarda tutadi. Shuningdek, pedagogik jarayonlarning integrativ tabiatiga mos rivojlantiruvchi strategiyalarni ishlab chiqish va amalga oshirish mexanizmlarini loyihalashtirish pedagogik jarayonlarda o'rganiladigan tushunchalarning o'zaro bog'liqligi va aloqadorligini hamda axborotlarning yangiligi va ishonchligini ta'minlash zaruriyatini belgilaydi.

Pedagogik jarayonlarning samaradorligini ta'minlash uchun o'qituvchilar belgilangan asosiy maqsad yo'nalishida pedagogik jarayonlarni strategik rejalashtirish, loyihalashtirish, modellashtirish, ta'lim oluvchilar faoliyatini muvofiqlashtirish va ularning faolligini ta'minlash, vaziyatlarga ko'ra pedagogik jarayonni boshqarish usullari, metodlari hamda tamoyillari, innovatsion texnologiyalarni bilishi va ular asosida pedagogik jarayon subyektlarining innovatsion faoliyatini tashkil etishi zarur hisoblanadi.

Uzluksiz ta'lim tizimida pedagogik jarayonlarni samarali tashkil etish va boshqarish uchun rahbarlar va jamoaning boshqa vakillaridan iborat ta'lim muassasasining ichki boshqarmasi, ya'ni ichki nazorat tashkil etiladi. Ta'lim muassasasi jamoasi - bu murakkab tizim bo'lib, o'quv va mehnat faoliyatini qoniqarli tashkil etish, shuningdek, ta'lim muassasasi faoliyatining natijalariga o'z ta'sirini ko'rsatuvchi rasmiy va norasmiy, gorizontal va vertikal, shaxslararo va mehnat faoliyatiga oid aloqalar hamda munosabatlarni qamrab oladi. Ta'lim muassasasi boshqaruv faoliyatining tizimli obyekti sifatida quyidagi xususiyatlarga ega: zaruriyat, imkoniyat, muassasaning ko'rsatkichlari va o'z qobiliyatini baholash mezonlarini hisobga olish asosidagi rivojlanish yo'nalishi; uning salohiyati, funksional imkoniyatlari, individualligi va madaniyligi; muassasa joylashgan hudud mentaliteti; uning yaxlit pedagogik tizimi; ilmiy-metodik mahsulotlar va vositalar bilan ta'minlanish imkoniyatlari; ichki imkoniyatlari va tashqi muhit bilan munosabatlari; pedagogik va ta'lim muassasasi jamoalarining rivojlanishi, shuningdek, ta'lim muassasasining ichki boshqaruv tizimi va uning rivojlanishi kabilari [8].

Boshqaruv muloqoti - pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish, subyektlar faoliyatini muvofiqlashtirish jarayonidagi muloqot, ya'ni subyektlarning faolliklarini ta'minlash, xatti-harakatlarini maqsadga yo'naltirish yoki motivlashtirishdir. Boshqaruv pog'onasi - tashkiliy tuzilishga ko'ra ta'lim muassasasining yuqori bo'g'ini (rahbarlar) bilan quyi bo'g'ini (ijrochilar) o'rtasidagi masofaning katta-kichikligi pog'onaviyligi, ya'ni bu bir zvenoning (xodimning) boshqasiga bo'ysunish ketma-ketligidir. Rahbar bilan oddiy ijrochi o'rtasidagi masofa qanchalik katta bo'lsa (darajalar soni) ta'lim muassasalaridagi pog'onaviylik darajasi shunchalik katta bo'ladi. Boshqaruv uslubi - bu muassasa oldiga qo'yilgan maqsadlarga erishishda xodimlarni boshqarish hamda boshqaruv jarayonida vujudga keladigan muammolarni hal qilishda qo'llaniladigan usullar, yo'llar majmuidir [9].

Ta'lim samaradorligini belgilashda eng optimal qarorlar qabul qilish yuqori ta'lim sifatga erishishni talab etadi. Mamlakatimizning hozirgi davrdagi rivojlanish bosqichida oliy kasbiy ta'lim globallashuv jarayonlari davrida mamlakatning milliy, iqtisodiy, ekologik, siyosiy xavfsizligini ta'minlashga qodir bo'lgan shaxslarning shakllanishidagi, insoniyatning universalshuvi va postindustrial axborot jamiyatiga o'tishidagi asosiy vositalardan biri bo'lib hisoblanadi. Shu bilan birga hozirgi kundagi jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi asoratlari davom etayotgan bir pallada oliy ta'lim jamiyatni birlashtirishning, yagona ijtimoiy-madaniy makonni saqlab qolish, ijtimoiy nizolar va etnomilliy ziddiyatlarni yengib o'tishning eng muhim salohiyatli omili sifatida olib qaralishi lozimdir. Yangicha ta'lim tizimlarining shakllanishi tendensiyalari aniq ravshan turibdiki, hozirgi zamon jamiyatining umumiy rivojlanishi tendensiyalar bilan belgilanadi.

Ta'lim sifati an'anaga ko'ra o'qitishning va ilmiy tadqiqotlarning OTM darajasidagi tabiiy elementi va olimlarning kasbiy faoliyatidagi ajralmas bir bo'lak bo'lib sanaladi. Hozirgi kunda oliy ta'lim sifatini oshirish butun dunyoda ta'lim tizimidagi eng muhim va asosiy masalalardan biri bo'lib qolmoqda. Shuning uchun ham oliy ta'lim sifatini baholashdagi yondashuvlarni tadqiq qilishga ehtiyoj tugiladi.

Shunga ko'ra, oliy ta'lim sifatini ta'minlash turli oqibatlarga va xususiyatlarga ega bo'ladi. Oliy ta'lim sohasidagi turli tadqiqotchilar ta'lim sifatini ta'minlashning adekvat (mos) tizimini ishlab chiqishda har doim ilg'or tajribalarga tayanadilar. Ta'lim sifatini ta'minlash "jangovar harakat qoidalari" deb talqin qilinishi mumkin bo'lgan aniq oqibatlarga ega bo'ladi. Shu bilan birga tashqi intensiv nazorat zaruratini pasaytiradigan ta'lim xizmatlari sifatining shaffofligi borasidagi "yozilmagan qoidalar" ham mavjuddir.

Xulosa va takliflar. Boshqaruv faoliyatining uslublarini shakllantirish ma'lum darajada rahbarni yashash va mehnat qilish sharoitlariga asoslanadi (mamlakatdagi ijtimoiy-iqtisodiy vaziyatlar, boshqarmasi faoliyati muhiti va h.k.) va boshqaruv subyektlarining harakatlariga tizim orqali ta'sir ko'rsatgan holda uning individual uslublarini rivojlantiradi. Boshqaruv faoliyati - ta'lim muassasasi rahbarlarining boshqaruv faoliyatini ikkita sub'yektning, ya'ni rahbar bilan ta'lim tizimining o'zaro bog'liq faoliyati sifatida qarash mumkin. Bunday holatda rahbarni boshqaruv ob'yekti boshqarish va o'zini-o'zi boshqarish kabi zaruriy xususiyatlarga ega bo'lgan ta'lim tizimi hisoblanadi, turli xil ta'sirlar asosida, boshqarilayotgan ta'lim muassasasi ham o'z o'rnida boshqaruv natijalariga va boshqaruv subyektiga ta'sir ko'rsatadi.

ADABIYOTLAR

1. "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 08 oktabrdagi PF-5847-son Farmoni.
2. Raxmatov Sh.A. Predprinimatelskie universiteti i ix sovershenstvovanie // Uchenyy XXI veka. – № 11. – Rossiya, Yoshkar-Ola 2020. – S. 94.;
3. Raxmatov Sh.A. Principal components of implementation of "university-3.0" transformation in the development of innovative-entrepreneurial activities of modern higher educational institutions // Journal of Physics: Conference Series. – England, 2020. – R. 1-6.
4. Kalmetov B.D. Obrazovatelnyy kompleks v rychnoy ekonomike.- Toshkent: Adolat, 2003.
5. Raxmatov Sh.A. Oliy ta'lim muassasasi menejeri innovatsion-tadbirkorlik xislatlarini baholash metodi // Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar. – № 4. – Buxoro, 2021. – B. 70.
6. Rukovodstvo Oslo. Rekomendatsii po sboru i analizu dannyyh po innovatsiyam / Trete izdanie. Perevod na russkiy yazyk. Gosudarstvennoe uchrejenie «Sentr issledovaniy i statistiki nauki» (SISN), 2010.
7. Rahmatov Sh.A., Alimova R.X. Oliy ta'lim muassasalarini innovatsion tadbirkorlik bo'linmalari amalga oshiruvchi vazifalarining asosiy yo'nalishlarini shakllantirish // Novosti obrazovaniya: issledovanie v XXI veke, 2022.
8. Батышева С.Я., Шапаринский С.А. Основы профессиональной педагогики. - М: Высшая школа, 1977. - 504 с.

9. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии. - М: Наука, 1989. - 192с.